

2. Az I. világháborútól az államosításig

Az első világháború alatt a baromfitenyésztés csökkent, kisebb volt a piac, s ugyanakkor az üzleti életet is korlátozták. A felvásárolt baromfi és tojások felét Budapest élelmezésére adták le, a másik felét a Bécsben székelő Központi Bevásárló Iroda irányította Ausztriába és Németországba.

A háború után lassan indult a baromfi-kereskedelem, de néhány év múlva újra megtalálták a külföldi piacokat, s ezért a baromfi-felhozatal a helyi piacon is emelkedett.

Az 1924. évi kamarai jelentés utal arra, hogy mind ár, mind minőség tekintetében fel tudják venni a versenyt az összes külföldi piacon a konkurenciával. A baromfi minősége pedig azért jó, mert ez évben a kereskedők normális árak mellett vásároltak, és így megkövetelhetők a kifogástalan minőséget.

1920-ban az orosházi baromfi-kereskedők Élelmiszer- és Terménykiviteli Vállalat név alatt egyesültek, azért, hogy a városon belül ne legyen konkurencia. A hét tag után „hetes cég”-nek is hívták őket. Ebben a vállalkozásban a Bernardinelli-Öhlschläger-Ungár Cég részesedése 35%, a Steinberger-Fleischmann Cég részesedése 45%, a Presser Albert és fia Sándor cég részesedése 20% volt.

A szerződést öt évre kötötték, de Presserék 1922-ben kiléptek, s rövid ideig egy Interexim nevű céggel működtek együtt. Néhány év múlva Presserék Klein Ignáccal és László Gézával társultak, akik korábban tőzsdei megbízottak voltak. Az egyesülés után nagyban kezdtek baromfit vágni, de 1933-ban különváltak. Klein és László maradt a Komlói utcán lévő régi telepen, míg a Presser cég a Vasút utca 16. sz. alatt (ma Október 6. utca 12. sz.) új baromfitelepet nyitott. Bérbevette az I. világháború előtt létesített Palagvár épületeit. Az új helyen egyre kevesebb baromfit vágott. A piacokon már nem volt saját felvásárlója sem, a szükséges árut Nativ Jánosné kereskedőtől vette át. Üzeme néhány év múlva megszűnt.

Az 1920-as évek előtt a piacon vásárolt baromfit és tojást lovas kocsival hozták a kereskedők telepeikre, de 1922-től kezdve már teherautókkal is mentek a piacokra. Először Presser Sándor vásárolt egy gépkocsit. A következő évben Steinbergerék egyet, Bernardinelliék pedig két gépkocsit szereztek be. A további években a gépkocsik száma szaporodott a baromfiüzemekben, s ezek számából egy-egy üzem nagyságára, teljesítményére is következtetni lehetett. A kereskedők újabb és újabb gépkocsijai sokféle gyártmányúak, különböző típusúak voltak, s ez a gépkocsivezetőket már akkor is különösen érdekelte. (13. sz. kép)

Egyes tőkeerős, más városban működő baromfi-kereskedők igyekeztek lábuakat megvetni az orosházi baromfi-kereskedelemben. Rendszerint gyöngébb orosházi céget szemeltek ki erre, és azt támogatták. Így például a Klein és László cég Hartmannék segítségével dolgozott. Eleinte e szentesi céghez vitték hűteni a vágott baromfit is. Mivel Hartmannéknak Bécsben és Londonban hűtőházuk és üzletük volt, az árujukat ott is értékesítették. (14. sz. kép)

1936-ban a Presser-cég megszűnt. Telephelyét a Hódmezővásárhelyről

átkerült Fleissig testvérek vették át. Fleissig Béla üzletkötő, Fleissig Ferenc pedig az igazgató lett. Az üzem Fortuna Rt. néven szerepelt, érdekeltsége volt benne a Hutter és Lever szappangyárnak, valamint Schwarz Károly üvegkereskedőnek, de segítséget adott még a Hartmann cég is. A szappangyárosnak azért volt szüksége a baromfiüzemre, mert így a kiszállított baromfi után devizához jutott, amellyel azután ő is vásárolhatott alapanyagot külföldön. Fleissigék egy szakembert és több munkást is hoztak magukkal Hódmezővásárhelyről, s ezek közül néhány Orosházán telepedett le.

A tojás tartósítása, a tojások meszes vízben való elrakása is jövedelmező volt, ezért Steinbergeréknél kívül a Klein és László cég is építette meszes medencéket a Vasút u. 24. sz. telken. Ezen a portán a tulajdonos szőlőt és gyümölcsfákat is ültetett, s ez annyira elütött a baromfi-feldolgozó telep kopár és bűzös udvarától, hogy a munkások „édenkert”-nek nevezték. Ma csak „meszestelep”-ként ismerik.

A baromfi-feldolgozási munkák évtizedes egyformaságában, merevségében nagy változást jelentett 1925-ben Steinbergerék hűtőház építése s ezzel együtt a vágott baromfi hűtőházi hűtése, fagyasztása. Orosházán ez még új létesítmény volt, s az élet azt mutatta, hogy a baromfiipar csak a hűtőházak révén tud fejlődni. 1931-ben a Bernardinelli-Öhlschläger-Ungár cég (továbbra is Élelmiszer- és Terménykiviteli Vállalat néven), majd 1936-ban a Fortuna Rt. és ugyanezen évben a Klein és László cég is épített húzóházat.

Az üzleti tevékenységet korlátozó 1938. évi zsidótörvény után Steinbergerék felszámolták üzemüket. A Fortuna telepet a „Hangya” vette át, de a cég Dénes és Eisler neve alatt működött. Teljes címük: „Dénes és Eisler Élelmiszerkereskedelmi, Behozatali és Kiviteli Vállalata, Orosháza”. (A „Hangya” általánosan használt rövidítése a Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezetnek, mely ebben az időben a zsidó érdekeltségű üzemek tulajdonosa lett.) Klein és László cég üzemét a Magyar Mezőgazdák Állatértékesítő Rt. Baromfi-hizláló és Kiviteli Kft. vette meg 120 000 pengőért.

A Magyar Mezőgazdák szintén felismerték az orosházi baromfiipiac és baromfi-feldolgozás kedvező helyzetét, azért tervbe vették, hogy a megvásárolt Vasút u. 24. sz. telken, az úgynevezett Meszes-telepen, valamint az előtte lévő üres telken (jelenleg az állomás előtti park) egy baromfi-feldolgozó üzemet építenek. A tervet a községi előljárási bizottság nem fogadta el, s így ezen a telepen csak a meszes medencék számát növelték. A Komlói utcai terjeszkedési tervük sem járt sikerrel, ezért a telep végszomszédságában lévő Galamb utcai két házat és egy Katonai utcai házat vásároltak meg. Ezek helyén korszerű baromfi-feldolgozó termeket, átvevőszint és hizlaldákat építettek.

1939-ben a már társak nélkül működő Bernardinelli Lajos üzeméhez a Hangya szövetkezet a forgótőke 50%-os arányában betársult. Az üzemet a régi tulajdonos irányította, de az ellenőrzést a Hangya egy zálogtartó főkönyvelőjével végeztette. Ezt a csendestársi viszonyt akkor az üzem bővítésére és átépítésére használták fel. Bernardinelli 20 000 pengő iparfejlesztési segílyt kapott, a Hangya szövetkezet viszont mintegy 280 000 pengő hosszú lejáratú hitelt szerzett, s így a 40–80 éves öreg épületek helyére, valamint a fából készült raktárak, *magazinok* helyett, az akkori technológiához megfelelő feldolgozási

termeket, átvevőszínt és hizlaldákat építettek. (15. sz. kép) Megkezdték az irodaház építését is, de ezt csak 1947-ben fejezték be. (16. sz. kép)

1942. év nyarán a két Hangya-érdekeltségű üzemben megkezdték meggyből, almából, barackból és szilvából a gyümölcsvelő, a gyümölcszúró gyártását. Ennek során mintegy 200 személy, többségében asszony és gyerek részére a nyári és őszi hónapokban munkát adtak. A vegyi úton konzervált gyümölcsvelőt hordókba zárták, és Németországba szállították. A gyümölcszúró a németek számára fontos élelmiszer-alapanyag lehetett, mert 1944-ben a megtelt hordókat már német katonák is őrizték a Szarvasi úton lévő szeszfőzdénél.

A háború alatt 1942-ben az élelmiszeripari üzemetek, köztük a baromfi-feldolgozó üzemetek is hadiüzemmé nyilvánították, és ellenőrzésükre Orosházán is egy katonatisztet neveztek ki. A katonai parancsnok feladata volt a termelés biztosításán kívül az üzemi dolgozók magatartásának ellenőrzése, a baloldali véleménynyilvánítás megakadályozása, sztrájkok elfojtása, légiriadók alkalmazásával a telep kiürítése stb. (17. sz. kép)

A háború alatt a baromfi- és tojásexport túlnyomó része Németországba irányult. A német követelések és a hazai szükségletek biztosítása miatt évről évre többre volt szükség, ezért bevezették a beszolgáltatási rendszert. A földterület kataszteri tiszta jövedelme alapján megállapították a beszolgáltatásra kerülő termény, hús, baromfi, tojás stb. mennyiségét, amelynek értékét pontokban fejezték ki. A termelő részére a községi közellátási hivatal elkészítette a beszolgáltatási könyvet, feltüntetve a kivetett terményt, baromfit, tojást stb-t.

Baromfi vagy tojás értékesítésekor a jogosult baromfi-kereskedő vételi jegyet állított ki, amellyel a termelő a nyilvántartó hatóságnál elszámolhatott. Ez volt a Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszer.

1944. április hónapjában a németek a Bernardinelli-telepen a baromfifelvásárlást és a -feldolgozást megszüntették, mivel a telepről származó áru Svédországon keresztül állítólag az ellenséges Angliába került. Ezen tilalmukat csak szeptember végén oldották fel.

A termelés szüneteltetése alatt a Hangya szövetkezet a hűtőházban 40 vagon zsírt raktározott el, amely 1944. október 6. után a bevonuló szovjet csapatok birtokába került. A hadszíntér átvonulása miatt csak 2 napig álltak a hűtőgépek. Legelőször a hűtőgépek jöttek be dolgozni, majd azok a munkások, akik a levágott szarvasmarhák húsát sózták és raktározták az ezerszámra itt maradt üres hordókba. A telepen dolgozó emberek a szovjet városparancsnoktól külön mozgási igazolványt kaptak. (18. sz. kép)

Bernardinelliék a hűtőházuk építése során hűtőgépeikhez egy 80 LE Dieselmotort is beállítottak, amely készenlétben állott arra, hogy áramkimaradás esetén a villanymotorok helyett a hűtést szolgáló kompresszorokat meghajtsa. A hadműveletek miatt bekövetkezett villamos energiahiányt is a Dieselmotortal pótolták. Háromnapi üzemelés után a „Diesel” főtengelye eltört. Ezután két traktorral hajtották a kompresszorokat. A törést vizsgálat követte. Dón Mihály gépész 8 óra hosszat a sarokban állt szabotázás vádjával, fegyveres őr vigyázott rá, míg nem tisztázódott, hogy a nagy lendkerékű Diesel-motor

betonból készült alapja a bombázások miatt kitért a vízszintes helyzetéből, s ezért törött el a 15 cm-es átmérőjű tengely.

1944 októbere után a hadszíntér átvonulásával rövid időre megtorpant a kereskedelmi élet, de 1945-től kezdve az itthon maradt kiskereskedők és kofák vásárolni kezdtek. Eleinte csak kevés baromfit és tojást vittek magukkal vonaton, vagy szovjet gépkocsikon Budapestre. Később, ahogy a közlekedés biztonságosabb lett, nagyobb batyuval és több baromfival utaztak fel.

1944. dec. 9-én a községházán megkezdték az iparigazolványok kiadását. Az első kérelmező Horváth László 1945. február 2-án kapta meg a baromfi-kereskedői igazolványát. Június 14-én Steinberger János már a 13. baromfi-kereskedő.⁵⁷

A hadszíntér átvonulása után a nagykereskedők telepeit a Közgazdasági Hivatal vette kézbe. Erről tanúskodik egy megbízólevél, mely egyúttal a hivatal feladataira is rávilágít:

„*Orosháza Nagyközség*
Közgazdasági Hivatala
FI/Jm.

Megbízás

Vass Zoltán, Budapest Székesfőváros Közellátási Kormánybiztosa által nekem adott felhatalmazás alapján megbízom Varga József és Zuck Jenő békéscsabai lakosokat, hogy Budapest részére történő szállításra egyenlőre tojást vásároljanak össze, azt a rendelkezéseimre tárolják és rendelkezéseim szerint szállítsák el.

A vásárlás kereskedelmi lebonyolítását és ellenőrzését az ellenőrzésem alatt működő Élelmiszerüzem fogja végezni.

Orosháza, 1945. III. 10.

Békés, Csanád, Csongrád vm.
vásárlási biztosa
Rajki József sk.”⁵⁸

A Közgazdasági Hivatal megszűnéséről közvetve értesülünk. A levélben, melyet az Elhagyott Javak Kormánybiztosának küldtek, a következőket jelentették: „A Közgazdasági Hivatal 1945. május havában községi határozat folytán üzemét megszüntette, minthogy az általa kezelt vállalatok üzembentartása meghaladta a Közgazdasági Hivatal kereteit. Úgy határoztak az összes politikai pártok és a szakszervezet hozzájárulásával, hogy Szövetkezetet állítsanak fel és megalapították az Orosházi Dolgozók Termelő Értékesítő Árubeszerző és Elosztó Szövetkezetét, mely 1945. május 12-én kelt KKM. 5 646/1945. számú miniszteri rendelet értelmében a vállalatvezető a Bernardinelli telepet birtokba vette.”

A birtokbavétel ellen Bernardinelli feltehetően fellebbezéssel élt, s ezért

1945. nov. 16-án dr. Bárány Aladár ügyvéd (Ungár Pál volt résztulajdonos veje) keresetet indított Bernardinelli Lajos, mint háborús távollévő ellen. Az ügyben Birkás Imre, az ismert mozgalmi vezető, egykori telepi munkás vállalta a döntőbizottsági tagságot. A Magyar Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium 1945. dec. 6-ai levelében Birkás Imre tagságát nem fogadta el, s helyette Dominek Dezső hites könyvvizsgálót nevezte ki. (Dominek Dezső viszont Bernardinelli Lajos apósa volt.)

Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága 1945. dec. 22-én kiadott határozata a következő volt: „a zárlat alól Bernardinelli Lajos hűtőházát felszabadítom és nevezett tulajdonába visszabocsátom. Utasítom az üzem jelenlegi bérlőjét, hogy a tulajdonossal a fennálló magánjogi jogszabályok szem előtt tartásával számoljon el. Indoklás: Így határoztam, mivel a vállalatnak kormánybiztosságom kezelésébe való vétele az Orosházi rendőrség és egyes magánszemélyek azon bejelentése alapján történt, mely szerint Bernardinelli Lajos háborús távollévő. Miután nevezett jelentkezett és igazolta, hogy soha háborús távollévő nem volt, és Budapesten a felszabadulást megelőző időben és azóta is bejelentett lakása van, a 10 490/1945. M.E. sz. rendelet 3. §. (1) bek. Bernardinelli Lajos vagyonára nem vonatkozik. Zombory sk. kormánybiztos.”⁵⁹

A fenti ügyben többféle érdek találkozott egymással, s a részletezés egy kissé rávilágított arra, hogy abban az időben az Elhagyott Javak Kormánybiztossága milyen ügyekkel foglalkozott.

A Dolgozók Szövetkezete először cserekereskedelmet folytatott a baromfival és a tojással, majd később pénzért vásároltak. Az infláció alatt azonban a pénz annyira elértéktelenedett, hogy egy-egy kocsi áruért 3—4 zsáknyi pénzt hoztak haza Budapestről.

A Mezőgazdák telepén is megindult az élet, sőt itt 1945. május 1-jére különböző típusú roncsokból már összeállítottak egy használható teherautót is. (19. sz. kép) Ezzel elmentek még Aradra is (az első világháború előtt Orosháza az aradi kereskedelmi vonzaskörhöz tartozott), ahonnan söt és lópatkókat hoztak csereáruként. Megtörtént, hogy az üzemi dolgozók is lópatkót kaptak a munkájukért.

1945. év második felében Fleissig Béla és Klein Ignác is visszajött Orosházára. Fleissigék visszakapták telepüket. Kleinék is visszakövetelték, s egy időre meg is kapták az üzemet a Magyar Mezőgazdák Rt. jogutódjától, a Magyar Országos Szövetkezeti Központtól (MOSZK-tól). Mivel a hűtőház a régi Klein-féle telepen állott, a MOSZK hűtőház nélkül maradt, s áruját Szentesre és Ceglédre kellett szállítania.

1946. július 1-jén megegyezés jött létre a Dolgozók Szövetkezete és Bernardinelli között. Augusztus 1-jén a forint életbe léptetésekor közösen kezdték meg a felvásárlást és a feldolgozást, de két hónap múlva az új cég felbomlott.

Ebben az időben a Klein és László cég, valamint Fleissig Béla üzeme is egyesült. 1947. jan. 1-jén hozzájuk társult Bernardinelli, s ez időtől kezdve egy nagyobb vállalkozás részeseként a Fortuna Árukereskedelmi Rt. néven szerepeltek. A Részvénytársaság igazgatótanácsa Budapesten székel, elnöke Fleissig Béla lett. Ezek a tőkés üzemek az 1948. márciusi államosítás során az állam

kezébe kerültek. A MOSZK „Mezőgazdák” telepére 1948. augusztus hónapjában terjesztették ki az államosítást.

A II. világháború utáni időben már sejteni lehetett, hogy a jövő a szocialista gazdálkodás felé halad, de a vérbeli kereskedők még ekkor is jól kereshettek. Ebben az időben a kereskedők üzleti és pénzügyi forgalmát a magántőke korlátozása jegyében erősen ellenőrizték, mégis voltak kibúvók. Természetesen ehhez hozzásegítette őket a régi külföldi üzlettárs is. Az államosítást megelőző időben a külföldre szállított vágott baromfira a külföldi vevők egymás után célzatosan jelentették be az „Anstandot”, kifogásolták a baromfi minőségét és árcsökkenést kértek. A Nemzeti Banknak ekkor két lehetősége volt: vagy visszahozatja az árut, vagy azt a külföldi cégnek utólagos alku szerint 20—30%-kal olcsóbban adja el. Rendszerint az utóbbit tették. A haszon egy ideig a külföldi cég kezén maradt, de amikor az államosítás után a nagykereskedők és üzemvezetők egy része külföldre távozott, bizonyára nekik is jutott az anstandon szerzett pénzből.

A háború utáni új élet, a munka megindításában jelentős szerepe volt az üzemi bizottságoknak. Az iparügyi miniszter 1945. VI. 5-én megjelent rendelete alapján minden olyan vállalatnál, ahol legalább 20 munkavállalót foglalkoztattak, üzemi bizottságot kellett alakítani.

Az üzemi bizottságok létrehozásának célja: „a munkának, mint a termelés egyik legfontosabb tényezőjének megbecsülése, továbbá az üzemen kívül levő vállalatok megindítása, üzemük folytonosságának biztosítása, valamint a gazdasági életnek háború utáni megszervezése volt.

Azokban az üzemekben, ahol a munkavállalók száma 20-nál kevesebb volt, az illetékes szakmai szakszervezetek közreműködésével bizalmit, esetleg bizalmiakat kellett választani, ezek számát az illetékes szakszervezet állapította meg.”⁶⁰

1945. év végére valamennyi üzemben megválasztották az üzemi bizottságokat. Az elnökön kívül propagandistát, gazdasági- és bérfelelőst is választottak. Gyűléseiket munkaidőn kívül tartották. Valamennyien nagy segítséget kaptak az Élelmezési Ipari Dolgozók Szabad Szervezetétől, mely Orosházán 1944 őszén alakult.

Az üzemi bizottságok munkája sokrétű volt. A rendszeresen megtartott értekezletek témája: a munkaidő, munkabér, munkafegyelem, a dolgozók munkakörülményeinek javítása, a védőruhák, egyéb juttatások intézése, szakszervezeti oktatás megszervezése. Üzemi könyvtárunkban még található néhány könyv, melyet a Magyar Mezőgazdák Orosházi Baromfitelepének Üzemi Bizottsága szerzett be, és azt le is bélyegezte a saját bélyegzőjével. A Fortuna Árukereskedelmi Rt. telepén önképzőkört hoztak létre, ahol verseket szavaltak, a magyar irodalomból részleteket olvastak fel, majd politikai és szakszervezeti előadásokat hallgattak.

„A Magyar Köztársaság Kormánya 1946. évben (1946. XII.) elrendelte, hogy a szolgálati viszonyban állók munkafeltétele kollektív keretszerződésben, szakmai, iparági, üzemi kollektív szerződésben kerüljön szabályozásra. Mindaddig, amíg szakmai, iparági, üzemi keretszerződés nem jön létre, az összes munkavállalók részére a keretszerződés rendelkezései az irányadók.

A keretszerződést a munkavállalói oldalról a Magyar Szakszervezetek Országos Központja (Szakszervezeti Tanács), a munkáltató oldalról a Magyar Kereskedők Országos Szövetsége, vagy gyáraknál a GYOSZ kötötte meg.

A kollektív szerződést a Országos Munkabérmegállapító Bizottság hagyta jóvá.⁶⁰

A kollektív szerződés hiányában a baromfitelepeken megbízott üzemi bizottsági elnökök vettek részt a Szakszervezeti Tanács és az Élelmezési Dolgozók Szabad Szakszervezete által rendezett bérmegállapító tárgyaláson, ahol a Gyáriparosok Országos Szövetsége és a nagyobb cégek megbízottai is jelen voltak. Ezeken a tárgyalásokon állapították meg a bérezési formát, az idő- és teljesítménybér alsó-felső határát, s a területi bércsoportokat. A kopasztást minden vállalatnál egységesen darabbérben állapították meg. Csirkéből-tyúkból 8, libából 3, kacsából 4, pulykából 5 darabot kellett óránként megtisztítani. Az a dolgozó, aki ennél többet vagy kevesebbet teljesített, darabszámra átszámított órabérkeresetben részesült.⁶¹

A hiányosan megmaradt üzemi bizottsági jegyzőkönyvek szerint a tőkés tulajdonosok nem szívesen vették igénybe az üzemi bizottságok segítségét. A kollektív szerződés előírásait betartották ugyan, de elképzeléseikről, terveikről az üzemi bizottságot csak hiányosan tájékoztatták.

A forint bevezetése után a gazdasági helyzet megszilárdult, a piaci felhozatal emelkedett, s ezáltal a telepeken is rendszeresebbé vált a munka. A megtisztított baromfiból egyre többet szállíthattak a külföldi piacokra.

A hároméves terv eredményei bebizonyították, hogy a tervgazdálkodást tovább kell folytatni. Ennek teljesítése azonban csak akkor valósítható meg, ha a termelőeszközök társadalmi tulajdonba mennek át. Így vált szükségessé, és így valósult meg 1948. márc. 25-én az államosítás első menete. A Fortuna Árukereskedelmi Rt. központjának állami tulajdonba vétele Budapesten történt, az orosházi üzemeket a pénztár- és áruleltár felvételével az üzemi bizottság vette át. Az államosított vállalatok felügyeleti szerve az Országos Közellátási Hivatal, irányító központja a Baromfifeldolgozó és Hűtőipari Igazgatóság lett.

A Magyar Köztársaság Kormányának 44/1948. számú határozata alapján Baromfiértékesítő Nemzeti Vállalat alakult. A földművelésügyi miniszter a Nemzeti Vállalat alapítólevelét kibocsátotta, és cégbejegyzés végett, a Gyulai Törvényszéket mint Cégbíróságot megkereste. A 8230/1948. kormány sz. rendelet alapján kéri a Törvényszéket, hogy Bernardinelli Lajos Baromfi és Tojásfeldolgozó céget, valamint Klein és László Baromfi és Tojásfeldolgozó céget a cégjegyzékből törölje.

Néhány hónap múlva 1948. augusztusában az államosítás hatálya kiterjedt a Magyar Országos Szövetkezeti Központ (MOSZK) telepeire, így az orosházira is. A földművelésügyi miniszter 421 084/1948. sz. rendelete alapján „A tulajdonjogot átszállás jogcímen a Baromfiértékesítő Nemzeti Vállalat budapesti bej. cég javára bekebelezték.”⁶²

Értékelve a tőkés baromfikereskedelmet és -feldolgozást, arra a következtetésre jutunk, hogy bár ez jól jövedelmező foglalkozás volt, mégis az üzemek korszerűsítése, a munkakörülmények javítása lassan haladt előre, mert a legki-

sebb befektetés mellett az elérhető legnagyobb hasznot keresték. Önálló nagyobb arányú építkezést csak a Magyar Mezőgazdák végeztek. A Bernardinelli-telep átalakítását, bővítését is csak a Hangya Szövetkezet betársulása után kezdték meg. Mondják, hogy a gyümölcspulpozás is olyan jó jövedelmet hozott, hogy szinte egyedül ebből a vállalkozásból lehetett fedezni az akkori építkezést.

3. Az államosítástól napjainkig

Az államosítás után a felső szervek a három baromfiüzemet összevonták, és úgy döntöttek, hogy a jövő üzemét a Bernardinelli-féle telepen alakítják ki. A szakmabeliek ezt az üzemet *nagytelepnek* hívták, mivel az akkori telepek között ez volt a legnagyobb. A feladat azonban, amit az üzem részére megszabtak, túl sok volt. Elvégezték ugyan a munkákat, de a kis területen semminek sem volt helye. A baromfi átvétele, osztályozása, pihentetése, a *vágásra adott* állatok szállítása mind egy kicsiny udvarban bonyolódott le, s mindezen felül még 4—6 áruval telt teherautó várakozott a lerakódásra. Zsúfoltság volt az állatoknál és az anyagoknál is. Az udvaron csak egy 4 m széles, téglából rakott kocsíút húzódott végig. Fátlan, kopár, poros volt az egész udvar, esős időben pedig sáros.

A Fortuna-telep csökkenthette volna a zsúfoltságot, de azt akkor csak az utcán keresztül lehetett megközelíteni. A két telep között az Ásványolajforgalmi Vállalat (ÁFOR) üzemelt. Itt volt Orosháza és környékének benzin- és olajlerakata. Három év telt el, míg 1951-ben sikerült olyan megállapodásra jutni, hogy az utcától 15 m-rel beljebb építették meg az ÁFOR kerítését. A 15 m széles telekrészt a baromfi-feldolgozó kapta meg, s kialakíthatott azon egy összekötő folyosót.

Ismét három év múlva, 1954-ben, a vállalat félmillió forintért megvette az ÁFOR telepét. Területe 486 négyszögöllel gyarapodott, és a két üzemet összeépíthette. Az épületek között tágas helyet kapott a baromfiátvitel és a ketrecfertőtlenítés is.

1960-ban a vállalat tulajdonába került a Fortuna-telep mellett lévő Dénes-féle államosított ház is, amelyet a volt lakója után Hervai-féle háznak neveztek. Ebben a hosszú, farmezgyére épült parasztházban kaptak helyet a láda- és ketrecjavítók, míg az udvar egy részében láda- és ketrecraktár létesült. Az udvar vasút felőli részén két *modul barakkot*, előregyártott elemekből összeállítható raktárt építettek. Két évig csirkéket hizlaltak benne, azután raktárnak használták. 1974-ben a házzal együtt lebontották. A ház helyén kerékpárszín épült. A raktár helyén vasvázból és alumíniumlemezről 400 m²-es szint állítottak fel, amely alatt ketrecet fertőtlenítenek és mellékterméket tárolnak. Az udvarán 220 m-es kutat fúrtak. (20. sz. kép)

1962-ben újabb házat vett meg az üzem, s így most már csak a Gabonafelvásárló Vállalat raktára és annak udvarában lévő lakóház választotta el az üzemet